

Анкета: ДНЕШНИЯТ БЪЛГАРСКИ ПРАВОПИС

Проф. Русин Русинов

На поставените от редакцията на сп. "Проглас" въпроси относно българския правопис, давам следните отговори:

1. Българският правопис, приет през м. февруари 1945 г., е добре промислен по отношение на основните принципи, заложи в него, и прилагането му в продължение на повече от 50 години доказва положителните му страни (особено в сравнение с преходния правопис): изоставяне на еровите букви в края на думите, писане на вокала [ъ] само с една буква (което бе свързано с изоставяне на буквата "широко ъ"), изоставяне на буквата "е двойно" (ѣ) и писане на думите, съдържащи променливо я [’а], с я или е според възприетия книжовен изговор. С известни отстъпки в полза на фонетичния принцип се запазва морфологичното писане на думите независимо от промените, които настъпват при изговора на някои форми. От стария правопис е запазено, в противовес на предложението на комисията, старото синтактично правило при членуване на имената от мъжки род ед. число, т. е. пълният член да се употребява, когато името изпълнява функцията на подлог в изречението или когато е именна част от състава на сказуемото ("Стамен е най-добрият ми приятел").

Днешният български правопис има за основа правописния проект на Историко-филологическия клон на Българската академия на науките от 1922 г., подготвен от видните български езиковеди Б. Цонев и А. Т.-Балан.

Най-големият недъг в правописа преди 1945 г. е честата му промяна, като подбудите за нея са политически. Правописната реформа от 1945 г. също е извършена по политически причини, но резултатът от нея обективно е съвпаднал с правописните тежнения на голяма част от културната ни общественост в продължение на няколко десетилетия. Това придава стабилност и научна съобразност на днешния ни правопис.

2. След като вече 50 години е прилаган днешният правопис, връщането на правописа от преди 1945 г. би било крачка назад в развитието на правописния въпрос у нас. Разбира се, има езици, чиито правописни системи са в много по-голяма степен консервативни и исторически в сравнение с българския правопис от преди 1945 г., но никой не се стреми да ги промени и да ги заменя с други, полесни за усвояване правописни системи. Ако прилагането на Дриновско-Иванчевския правопис, т. е. на правописа до 1945 г., бе продължило до наше време, щеше да бъде

нецелесъобразно реформирането му. Но след като вече 50 години е прилаган един правопис, който без съмнение има някои предимства, да се връщаме към стария правопис, ще бъде с нищо неоправдан акт.

Повикът у нас да се върне старият правопис е твърде слаб. Освен това към стария правопис се поглежда откъм различни страни. Едни поглеждат към него по политически причини, свързвайки днешния ни правопис с комунистическото управление. Те не са прави, тъй като правописната реформа през 1945 г. е подкрепена от всички политически сили, както и от по-голямата част на културната ни общественост. Други оценяват стария правопис през призмата на спомена за младите си години. Те обикновено не искат механично връщане на правописа от преди 1945 г., а възстановяване само на някои негови елементи, обикновено възстановяване на буквата “е двойно” (Ѣ), тъй като чрез нея се внася единство в правописа на думи с “променливо я” (мѣко, мѣка, мѣчен). В случая се робува и на едно престаряло вече гледище, че книжовният език е само писмен. Пренебрегва се устната му форма, в която въпросът за единството на изговорната норма никак не е маловажен, въпреки че в тази област се допуска по-голяма вариантност.

3. Съотношението между принципите, върху които е изграден днешният български правопис, е добре намерено и премерено, поради което нова правописна реформа не се налага. А и колкото по-дълго време се прилага една правописна система, толкова по-трудно става извършването на правописна реформа.

Днешният български правопис не се нуждае от основно реформиране, тъй като принципните положения в него са правилно разрешени. Той се нуждае най-вече от дребни подобрения, които се отнасят до правописа на отделни думи и граматични форми и на някои категории думи (напр. сложните думи). Книжовният език постоянно се развива, едни норми остаряват и се заменят с други, в езика навлизат нови думи – всичко това налага да се отразят и в правописа настъпилите изменения. Дребните правописни изменения се узаконяват в изданията на официалните правописни речници.

Промяна, която изисква законодателно решение, ако, разбира се, културната общественост стигне до нея, е промяната на сега действащото синтактично правило за употреба на пълна и кратка членна форма при имената от мъжки род в единствено число, напр. “Учителят дойде”, но “Видях учителя”.

Правописната комисия, подготвила проекта за правопис от 1945 г., препоръчвала да се приеме свободна употреба на пълния и на краткия член при имената от м. род ед. число, но в Министерския съвет надделяло становището да се запази старото положение (пълен член се пише, когато името изпълнява в изречението служба на подлог или е именна част от съставно сказуемо, или когато е определение към тези части на изречението; във всички останали случаи се пише кратък член). Правилото е било въведено по предложение на А. Т.-Балан с правописа от 1899 г., по негово внушение е съхранено и при правописната реформа от 1945 г.

По такъв начин от края на миналия век до наши дни, с едно кратко прекъсване по време на управлението на БЗНС (1921 – 1923), в правописа ни владее правилото

за употребата на пълен и кратък член при имената от мъжки род единствено число в зависимост от синтактичната служба на името в изречението. Правилото е изкуствено, тъй като няма говор, в който едновременно да се употребяват двете членни форми (пълната и кратката); в едни говори се среща само краткият член, а в други – пълният.

Синтактичното правило за употребата на пълен и кратък член при имената от м. род ед. число има вековна история, превърнала се е в традиционно правило и от това гледище премахването не може да се оценява еднозначно. Напълно разбираеми са гласовете за съхраняването му. От друга страна обаче, напълно излишно е да се изразходват напразно толкова много усилия за овладяване на правилото и за формиране на съответното правописно умение. Сто години след въвеждането му то остава най-често грешеното правило.

Българските езиковеди са единодушни или почти единодушни, че синтактичното правило за употреба на пълния и на краткия член при имената от мъжки род единствено число е ненужно, тъй като е напълно изкуствено, и предлагат да бъде изоставено, като се приеме една от следните възможности: а) свободна употреба на пълния и краткия член; б) употреба само на едната членна форма (преобладава мнението в полза на краткия член); в) употребата на двете членни форми да се подчини на изискването за благозвучие (напр.: “Срещнах старият учител”, но “Срещнах стария човек”). Моето мнение е да се приеме като основна кратката членна форма, а пълната да се употребява само в някои по-специални случаи, напр. в поезията.

Сред специалистите, а и сред обществеността се обсъждат и други някои правописни промени, свързани най-вече с т. нар. условно писане на някои именни и глаголни форми, довело до противоречие между правопис и изговор. Намирането на друго решение на този въпрос е поначало по-трудно; направените предложения забъркват повече проблема, отколкото еднозначно да го решат. А и след стогодишно приложение едва ли е необходимо да се разрушава една практика, щом като не е намерено по-добро и последователно решение, а и щом условният правопис не е разколебал изговорната норма. Разбира се, това не означава, че обсъжданията на тези въпроси трябва да бъдат преустановени.

Най-често обсъждан напоследък е въпросът за връщане в употреба на буквата “е двойно” (Ѣ), т. е. да се пише *млѣко*, *млѣка*, *млѣчен*, *желѣзо*, *желѣза*, *желѣзен*, *желѣзничар*, като изговорът може да бъде “мяляко” и “мляко”, “желязо” и “железо” (останалите форми и думи имат екав изговор). С искането за връщане на буквата Ѣ, изоставена с правописната реформа през 1945 г., всъщност се търси решение на един основен правоговорен въпрос. Премахването на буквата Ѣ било “непростима грешка”, тъй като писането на я и е на мястото на “променливо я” узаконявало източнобългарския изговор (*вяра*, *дядо*, *хляб*, *мяляко*, *грях*), а се пренебрегвал и онеправдавал западнобългарският изговор (*вера*, *дедо*, *мляко*, *хляб*, *грех*). А с буквата Ѣ се постигало единно писане на думите с “променливо я”, но се

давало възможност тя да се чете и да се изговаря двояко и като я (*мялко, хляб, грях*), и като е (*млеко, хлеб, грех*).

Изговорът на “променливо я” като я и като е не е нов и не бива да се свързва с правописната реформа от 1945 г. Той не се налага от властници с правописна реформа, а се утвърждава по естествения път в процеса на изграждане на съвременния български книжовен език през Възраждането. Поставен в средата на XIX в., въпросът за изговора на буквата *ѣ* като я и като е, т. е. според изговора в източните говори, не се оспорва нито от възрожденските граматичници, нито от филолозите (и езиковедите) след Освобождението (1878). Още първата правописна комисия (1893) приема този изговор за книжовен и предлага на мястото на *ѣ* да се пише я (*ја*) и е, напр. *гѣях* – грехове, грешен, греховен, грешник. Дриновско-Иванчевският правопис от 1899 г. запазва буквата *ѣ*, но формулира правила за изговора ѝ като я и като е. С едно прекъсване по време на Омарчевския правопис (1921 – 1932) буквата *ѣ* се е употребявала до правописната реформа от 1945 г., като през цялото време книжовният изговор се е водел по източните български говори.

Последователният екав изговор от лица и обществени среди преди 1945 г. се дължи най-вече на широко разпространеното тогава гледище, че книжовният език е писмен. Съвременната постановка за книжовния език с неговите две равнопоставени форми – писмената и уснатата – е мотивът, който обуславя решението на правописната комисия от 1944 – 1945 г. да замени буквата *ѣ* с я и с е според отпадна възприетия книжовен изговор. Целта е била да се улесни усвояването на книжовния изговор при думите с “променливо я”. С решението на правописната комисия се въвежда в употреба едно положение от правописния проект на Историко-филологическия клон на Българската академия на науките от 1922 г.

Следователно преди да бъде върната буквата *ѣ* в състава на азбуката, трябва да бъде решен въпросът за изговора на думите с “променливо я”, т. е. дали да продължи внедряването на изговора *я/е* сред всички среди, служещи в книжовния език, или да се допусне и последователният екавизъм. Привържениците на второто гледище, т. е. на последователния екавизъм, твърдят, че за българите от Западна България изговарянето на променливо я не било естествено. Допускането на двояк изговор на думите с “променливо я”, съчетано с посоченото гледище, в никакъв случай не ще допринесе за по-голямо единство и сплоченост на народа ни.

Като мотив за допускане на дублетност при писане и изговаряне на думите с “променливо я” се посочват и екавите рими в поезията на видни поети. В поезията винаги е имало по-голяма свобода. Екавите форми и думи в нея се оценяват като поетични (напр. *премена – зелена*).

Правилата за писане на я и на е на мястото на “променливо я” са задължителни за писмената и публичната (официалната) усна реч. В разговорната реч, по-точно в книжовната разговорна реч обаче, са еднакво допустими и двата изговора, т. е. като *я/е* и само като е.

4. Изменения в правописа на отделни думи или на групи от думи са правени неведнъж от 1945 г. насам. Те са ставали по предложение на Института за български език при БАН, който с разпореждане 936 от 27. XI. 1950 г. на Министерския съвет е задължен да проучва и да внася единство в правописа, като за целта внимателно следи и се съобразява с измененията, настъпили в резултат от развитието на книжовния език. Тези изменения и уточнения се отразяват в правописните речници. Издаденият през 1983 г. академичен "Правописен речник на съвременния български книжовен език" не бе предварително обсъден от широк кръг специалисти и културни дейци, поради което в него има субективни решения. Институтът за български език няма право да внася промени, които засягат основни положения на българския правопис, утвърдени с решението на Министерския съвет от 12. II. 1945 г.

Законодателно не е решен въпросът, коя институция има право да обсъжда и да предлага промени в правописа, както и коя институция трябва да вземе крайното, официалното решение. В близкото минало такива функции си бе присвоил Държавният съвет, но за щастие не се отиде по-далече от подхвърляне на идеята за правописни промени.

Според мене правописни промени, имащи стойност на реформа или засягащи съществени страни на правописа, трябва да се правят с решение на Народното събрание, като се търси най-широко съгласие между политическите сили. Предложението за правописна промяна или реформа ще трябва да излиза от специална правописна комисия, избрана от Народното събрание, която не е формирана по квотен или друг политически принцип, а има широко представителен характер. В нея наред с филолози трябва да се включат писатели, журналисти, културни и други дейци, които с дейността си са доказали професионалната си подготовка и обществената си отговорност.